

usûl

İslam Araştırmaları

Islamic Researches / بحوث إسلامية

Sayı: 7, Ocak-Haziran 2007

usûl

İslam Araştırmaları Islamic Researches / بحوث إسلامية

Sayı: 7, Ocak-Haziran 2007
ISSN 1305-2632

Sahibi/Publisher
Yavuz KAMADAN

Editör/Editor-in-Chief
Faruk BEŞER

Editör Yardımcısı/Associate Editor
Ahmet BOSTANCI

Yayın Kurulu / Editorial Board

Abdullah AYDINLI (Sakarya Ü.) / Sabri ORMAN (İstanbul Ticaret Ü.) / H. Mehmet GÜNAY (Sakarya Ü.) / Hayati YILMAZ (Sakarya Ü.) / İbrahim KALIN (College of the Holy Cross MA, USA) / İrfan İNCE (Sakarya Ü.) / Atilla ARKAN (Sakarya Ü.) / Fuat AYDIN (Sakarya Ü.) / Murteza BEDİR (Sakarya Ü.) / Erdinç AHATLI (Sakarya Ü.) / İsmail ALBAYRAK (ACU National, Avustralya) / Mehmet ÖZŞENEL (Sakarya Ü.) / Muhammet ABAY (Marmara Ü.) / İbrahim EBU RABİ (Hartford Seminary, USA) / Yavuz KAMADAN (Sakarya Ü.) / Muammer İSKENDEROĞLU (Sakarya Ü.)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Ahmet DAVUTOĞLU (Beykent Ü.) / Ahmet GÜÇ (Uludağ Ü.)
Ali ERBAŞ (Sakarya Ü.) / Alparslan AÇIKGENÇ (Fatih Ü.)
Bilal GÖKKIR (S. Demirel Ü.) / C. Sadık YARAN (İstanbul Ü.)
Cağfer KARADAŞ (Uludağ Ü.) / E. Sait KAYA (İSAM)
Ejder OKUMUŞ (Dokuz Eylül Ü.) / Ferhat KOCA (Hitit Ü.)
Hasan HACAK (Marmara Ü.) / İ. Kafi DÖNMEZ (Marmara Ü.)
İbrahim HATİBOĞLU (Uludağ Ü.) / İlhan KUTLUER (Marmara Ü.)
M. Ali BÜYÜKKARA (O. Mart Ü.) / M. Erol KILIÇ (Marmara Ü.)
M. Sait ÖZERVERLİ (İSAM) / Mehmet BAYRAKDAR (Ankara Ü.)
Mehmet PAÇACI (Ankara Ü.) / Mesut OKUMUŞ (Hitit Ü.)
Muhsin AKBAŞ (O. Mart Ü.) / Musa YILDIZ (Gazi Ü.)
Mustafa KARA (Uludağ Ü.) / Mustafa ÖZTÜRK (Çukurova Ü.)
Ö. Mahir ALPER (İstanbul Ü.) / Raşit KÜÇÜK (Marmara Ü.)
Recep KAYMAKCAN (Sakarya Ü.) / Suat YILDIRIM (Marmara Ü.)
Şükrü ÖZEN (İSAM) / Yunus APAYDIN (Erciyes Ü.)

Sayı Hakemleri / Referees on This Issue

Hayati YILMAZ / Ahmet YÜCEL / Muhammed AYDIN / Ahmet YAMAN / İrfan İNCE
H. Mehmet GÜNAY / Fuat AYDIN / Faruk BEŞER / Yakup ÇİÇEK / Vejdi BİLGİN
Ejder OKUMUŞ / Necdet SUBAŞI / İhsan TOKER / Erdinç AHATLI
Enbiya YILDIRIM / İbrahim ÇAPAK / Ahmet BOSTANCI

Usûl İslam Araştırmaları hakeimli bir dergidir.

Yılda iki sayı olarak yayımlanır. Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İletişim / Communication

Ahmet BOSTANCI, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ozanlar / ADAPAZARI / TÜRKİYE, +90 (264) 274 30 60 /155 GSM: +90 (532) 706 73 67
Web: <http://www.usuldergisi.com>, E-posta: abostanci@hotmail.com, bostanci@sakarya.edu.tr
Ocak 2008

Şâtıbî'nin Kur'an'ın Ümmîliği ve İlmi Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme

Abdullah AYGÜN*

A Critical Approach to Shatibi's View on the Qur'an's Illiteracy and Scientific Tafsir

“Scientific tafsir” is the application of findings from the physical sciences to the exegesis of Qur'anic verses related to the natural world. The first person to critique this approach was Abu Ishaq al- Shatibi. He believed that because the first recipients of the Qur'an were illiterate, the Qur'an itself was also “illiterate”. Thus, interpreting certain verses using astronomical or medical science was incorrect; after all, the Qur'an's first audience did not know these sciences and it would be wrong to hold them responsible for not understanding them. Shatibi's view is mistaken because it is a reductionistic approach that limits the Qur'an, a miracle in every way, to the knowledge of those who first received it. By adhering to certain criteria, it is possible to make use of scientific data in the exegesis of the Qur'an.

Key Words: Abu Ishaq al-Shatibi, Qur'an, Illiteracy, Scientific Tafsir, Scientific data

Anahtar Kelimeler: Ebû İshak eş-Şâtıbî, Kur'an, Ümmîlik, İlmi Tefsir, Bilimsel Veri

İktibas / Citation: Abdullah Aygün, “Şâtıbî'nin Kur'an'ın Ümmîliği ve İlmi Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Usûl*, 7 (2007/1), 157 - 168.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, her çağa hitap eden ve her şartta insanlığa yol gösteren bir kitaptır. Bununla beraber bazıları, onun tefsirini, nazil olduğu dönemin şartları ile sınırlandırmaktadırlar. İşte bu araştırmada Ebû İshak eş-Şâtıbî'nin, Kur'an'ın ümmî bir kitap olduğu ve dolayısıyla ayetlerin tefsirlerinde bilimsel verilerden yararlanılamayacağına dair tezinin arka planını anlamaya ve değerlendirmesini yapmaya çalışacağız. İlgili ayetlerin tefsirlerinde ilmi verilerden faydalanmanın gerekliliği üzerinde duracağız.

“*Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık...*”¹, “*Yaş-kuru hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta olmasın*”² ayetleri başta olmak üzere, birçok ayet

---

* SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Bilim Dalı Doktora Öğrencisi,
abdullahaygun@yahoo.com

¹ Enâm, 5/38.

Kur'an'a bilimsel yöneliş için delil olarak gösterilmektedir. Bu yönelişi savunanlara göre Kur'an'da varlık alemiyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Bu tür ayetlerin, tecrübeye dayalı bilim dallarının verileriyle açıklanmalarına da "İlmi Tefsir" denilmektedir.³

Kur'an tefsirinde bilimsel verilere yer verilmesini, Abbasiler dönemindeki tercüme faaliyetlerine kadar geri götürmek mümkündür. Bundan dolayı ilmi tefsir yaklaşımı, "Tefsirde Helenizm" tanımlamasıyla oldukça sert bir şekilde tenkit edilmiştir.⁴ Fârâbî ve İbn Sinâ'nın çeşitli yorumlarıyla başlayıp, Gazâlî'nin, *İhyâ ve Cevâhiru'l-Kur'an*, İbnü'l-Arabî'nin, *Kânûnu't-te'vil* ve İbn Rüşd'ün, *el-Keşf an minhâci'l-edille* adlı eserleriyle giderek gelişen ilmi tefsir anlayışı, Fahreddin er-Râzî⁵ vasıtasıyla iyice yerleşmiş ve yaygınlık kazanmıştır.

Önceleri Kur'an'ın çeşitli ilimleri ihtiva ettiği düşüncesiyle başlayan, daha sonra ayetlerin izahında beşeri ilimlerden yararlanarak, giderek olgunlaşan bu tefsir tarzına ilk tenkit, bilindiği kadarıyla Endülüs'lü Ebû İshâk eş-Şâtıbî (790)⁶ den gelmiştir. Şâtıbî, ilmi tefsire olan eleştirisini, Kur'an'ın ümmîliği tezine dayandırmaktadır. Onun "Kitap" görüşü ile bağlantılı olarak, Kur'an'ın ümmiliği ve ilmi tefsir anlayışı şöyledir.

1. Şâtıbî'nin Kur'an'ın Ümmiliği Görüşü

Şâtıbî, meşhur el-Muvafakât adlı eserinde, Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik temel konulara dair önemli yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Ona göre Kur'an'ı anlamak için gerekli ilimlerden biri de nüzûl sırasında mevcut olan söz, fiil ve hareket tarzlarıyla ilgili Arap adetlerini bilmektir. Kur'an'ı anlama ve yorumlamaya çalışan kimse için bu bilginin olması

² Enâm, 5/59. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/190; Nisâ, 4/ 82; Nahl, 16/89.

³ Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İst., ts., s. 213.

⁴ Dücane Cündioğlu, "Tefsirde Helenizm: Bilimsel Tefsir Zaafı ve Eleştirisi", Bilgi ve Hikmet, sayı 4, yıl, 1993, s. 160.

⁵ Mesela, tefsirde astronomiden faydalanmaya dair bkz. Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-kebîr*, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, V, 255 vd. Râzî burada, "Bazan cahillerden ve ahmaklardan biri gelip 'Muhakkak ki sen, Allah'ın kitabının tefsirinde, astronomiye ve yıldızlarla ilgili ilimlere çok yer verdin. Bu alışılmışın aksine birşeydir' diyebilir. Bu zavallıya şöyle cevap verilir: 'Eğer sen, Allah'ın kitabı üzerinde gerçekten iyice düşünmüş olsaydın, söylediğin bu sözün yanlış olduğunu bilirdin'" demektedir (V, 274).

⁶ Şâtıbî'nin hayatı hakkında bkz. Muhammed Halid Mesud, *İslam Hukuk Teorisi*, (Çev. Muharrem Kılıç), İz Yay., İst., 1997, s. 98 vd.

zaruridir. Aksi takdirde içinden çıkılması imkansız problemler ortaya çıkar.⁷ Şâtıbî bundan sonra da vahyin ilk muhatapları ümmî olduklarını, bundan dolayı şeriat'ın da ümmî olduğunu ifade eder. Ona göre, ilahi teklifin kavranabilmesi için belli seviyede bilgi birikimi ya da eğitim gerekmez. Öyle olsaydı bu durum, vahyin ümmî olan ilk muhatapları için teklif-i mâ lâ yutâk anlamına gelirdi. Onlar da haklı olarak mazeret beyan ederlerdi. İşte bundan dolayı vahiy, onların anladıkları dilde ve anlayabilecekleri bir hitap düzeyinde inmiştir.⁸ Kısacası vahyin ilk muhatapları ümmî olduklarından, onlara indirilen şeriat da ümmîdir. Eğer Kur'an, onların anlama seviyelerinin çok üzerinde olsaydı, onlar için mucize olmaz, aksine anlaşılmayan garib bir şey olurdu.⁹ el-Muvâfakât'ı neşr ve şerheden Abdullah Draz, bu ümmîliği, şeriatın kavranması, emir ve yasaklarının anlaşılması, gereklerinin yaşanabilmesi için bir tahsil ve ihtisasa, tabiat ilimleri, matematik, felsefe bilmeye gerek bulunmaması şeklinde izah etmektedir.¹⁰

2. Şâtıbî'nin İlmî Tefsire Yaklaşımı

Şâtıbî, şeriatın ümmîliği ilkesinden hareketle, Kur'an'da "her şey" in bulunduğu görüşüne karşı çıkar ve şöyle der: "Bir çok insan, Kur'an'a yönelik yaklaşımlarında sınırı aşmış ve ona tabiat ilimleri, matematik ilimleri, mantık, ilm-i huruf gibi öncükilerin ve sonrakilerin bütün ilimlerini yüklemişlerdir. Daha önce ortaya konulan (Kur'an'ın ümmîliği) esasa göre bu iddianın doğru olmadığı görülecektir. Kaldı ki, Sahabe, Tâbiîn ve onları takip edenlerden oluşan selef alimleri, Kur'an'ı ve Kur'an'daki ilimlerin inceliklerini en iyi bilen insanlardı. Halbuki onlardan hiçbirinin bu tür bir iddiası bize ulaşmamıştır. Eğer onlar bu tür iddialarda bulunmuş olsalardı, bir şekilde bize intikal ederdi. Şu halde onların, Kur'an'da her şeyin bilgisi mevcuttur gibi bir iddiada bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Bu da iddia edildiği gibi Kur'an'da bütün ilimlerin esaslarının bulunmadığına bir delildir. Kuşkusuz Kur'an bir takım ilimler içermektedir; ancak bunlar nüzül dönemi Araplarının bildikleri ilimlerdir, yahut onların bildikleri

⁷ Bkz. Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli's-şeria*, el-Mektebetü't-ticariyye, y.y, ts., II, 68. Tercüme: *Muvâfakât: İslami İlimler Metodolojisi*, (Çev. Mehmed Erdoğan), İz Yay., İst., 1990, II, 65.

⁸ Şâtıbî, II, 69 vd., III, 409-410. Trc., II, 65 vd., III, 396.

⁹ Şâtıbî, II, 70-71. Trc., II, 67.

¹⁰ Şâtıbî, II, 69. Trc., II, 65.

ilimler üzerine kurulu olan ve akıl sahiplerinin taaccüp ettiği, işaretleri gösterilmedikçe, yolları aydınlatılmadıkça üstün akıl sahiplerinin dahi kavrayamayacağı türdendir. Kur'an'ın bütün ilimleri ihtiva ettiğini iddia edenler, “*Biz sana her şeyi açıklayıcı kitabı indirdik*”¹¹, “*Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*”¹² ayetlerini delil olarak göstermektedirler. Halbuki müfessirlere göre bu ayetlerden maksat, yükümlülük ve Allah'a karşı kulluğu yerine getirmede gerekli olan hususlardır. Sözü edilen “Kitap” ise Levh-i Mahfûz'dur. Kur'an'ın gerektirdiği şeylerin inkarı caiz olmadığı gibi ona, onun gerektirmediği şeylerin nisbet edilmesi de caiz değildir. Dolayısıyla onu anlamak için hassaten Araplara nisbet edilen ilimlerle yetinmek gerekir.¹³

Şâtıbî'nin bu düşüncelerinin daha iyi anlamak ve objektif bir değerlendirme yapmak için onun Kur'an anlayışına bakmak gerekir. Buna göre, Kur'an'ın mucize oluşu, belli bir ayet, sûre veya üsluba has değildir. Aksine mucize onun mahiyetidir, kendisidir. Şâtıbî, Kur'an'ın icazının belli bir ayette, surede veya belli bir üslup tarzında değil, bizzat Kur'an'ın mahiyetinde, yani bizzat kendisinde olduğunu söylemektedir.¹⁴ Şâtıbî, Kur'an'ı yorumlamada tek tek lafızlar ve ibare üzerine yoğunlaşmanın gereksizliğine işaret ederek, hitaptan kastedilen asıl maksadın ibarenin tahlili değil, serdeddilen kelimada ne ifade edildiğinin kavranması ve nesnel anlamın yakalanması olduğunu söylemektedir. Hatta lafız üzerinde ifrat derecesinde durmanın, aracı amaç haline getireceğini belirtir. Bundan dolayı Şari'nin maksadı parçacı yorumlama ile değil, bütüncül yaklaşımla anlaşılabilir.¹⁵ Çünkü Kur'an, hem muhtasar hem de câmi (kuşatıcı) olmak durumundadır. Bu sebeple da muhtevası küllî (tümel) esaslardan oluşan bir kitaptır.¹⁶

Şâtıbî'ye göre Kur'an hakkında değerlendirme ve tefsir yapacak, söz söyleyecek kimsenin, söylediği sözü Allah'a kastettirmiş olduğunu hatırlından çıkarmaması gerekir. Çünkü o, lisanı hal ile, “Bu kelimadan Allah'ın muradı budur” demektedir. Bu kişi, Allah'ın kendisine, “Benim hakkımda bunu nereden çıkardın” demesine hazır olmalıdır. Dolayısıyla delillere dayalı

¹¹ Nahl, 16/89.

¹² En'am, 6/38.

¹³ Şâtıbî, II, 79-80, III, 351. Trc., II, 77-78, III, 335.

¹⁴ Şâtıbî, III, 376. Trc., III, 362.

¹⁵ Şâtıbî, III, 410-412. Trc., III, 396-398.

¹⁶ Şâtıbî, III, 367. Trc., III, 353.

olmadıkça, Kur'an hakkında söz söylemek doğru değildir. Belli bir esasa dayanmayan ihtimaller muteber değildir. Kur'an hakkında söylenecek bir söz için -ister kesin, ister ihtimalli olsun- mutlaka bir mesnedinin olması gerekir. Aksi takdirde o söz bâtil ve sahibi yerilmiş olan reycilerden olur.¹⁷ Şâtıbî'nin ilmi tefsir görüşü onun bu metodolojisine göre değerlendirildiğinde, oldukça tutarlı görünmektedir. Kur'an'ın temel esasları, herkesin anlayıp amel edebileceği şekilde olmasaydı, insanlara ağır bir mükellefiyet yüklenmiş olurdu. Onun yorumlanmasında, lafızların nüzûl dönemindeki anlamları ve kullanımlarının esas alınması da doğru bir yaklaşımdır. Kur'an bir hidayet kitabıdır. Tevhid inancının, kulluğun, ahlak ve muamelelerin genel esaslarını anlatır. Onun için matematik, biyoloji ya da astronomi gibi bütün ilimleri ihtiva ettiğini söylemek doğru değildir.

3. Şâtıbî'nin Bu Görüşlerinin Değerlendirilme

Şâtıbî'nin tezinin iki esası olduğu görülmektedir. Birincisi, muhatapları ümmî olduğu için Kur'an'ın da ümmî olması. İkincisi, Kur'an ayetlerinin ilmi/bilimsel veriler ihtiva etmediği ya da ilmi/bilimsel verilerle tefsir edilemeyeceği. İkinci hüküm birinci üzerine kurulduğu için meselenin özü, Kur'an'ın ümmî olup olmamasıyla ilgilidir.

Burada sorulması gereken soru şudur: İlk muhatapların ümmîliği dolayısıyla Kur'an'ın da ilmi hakikatlar içermediğini iddia etmek doğru mudur? Lafızların ya da ibarelerin doğru anlaşılabilmesi için nüzûl dönemine gitmek gereklidir. Ama o dönemdeki anlamların üzerine bir şey konamayacağını söylemek, doğru bir sınırlama değildir. Allah'ın "kelâm"ı olan Kur'an'ı, her yönüyle yedinci asırda yaşamış muhataplarının seviyesinde kabul edip, onun bundan fazlasına sahip olmadığını söylemek, indirgemeci bir yaklaşımdır. Yüce Allah'ın, Kitabı genel anlamda herkesin anlayabileceği lafız, tertip, muhteva ile indirmesi, onun taşıdığı manalar yönüyle de ümmî olmasını gerektirmez. Ya da muhatapları ümmî olduğu için onun da ümmî olması gerekmez. Kur'an, insanların kolayca öğrenip amel edebileceği bir yapıya sahiptir ama bu, zorunlu olarak ilk muhataplarının ümmîliğinden kaynaklanan bir özellik değil, onun evrenselliğinin ve kıyamete kadar tüm insanlara hitap etmesinin gereğidir.

¹⁷ Şâtıbî, III, 424. Trc., III, 410.

Şâtıbî'nin bu görüşü, daha sonraki zamanlarda yaşayan insanların Kur'an'ın muhatabı olmadığı gibi çok yanlış bir anlama gelebilir. Çünkü sonraki dönemlerdeki ilmi gelişmeler, insanları ümmi olmaktan çıkarabilir. Nüzûl dönemi muhatapları dolayısıyla Kur'an ümmidir önermesi, daha sonra muhatapları ümmi olmadığına, ya onun muhataplara göre ümmi kaldığı anlamına gelir. Ya da onlar muhatap olmaktan çıkmışlardır. Bu durum, Kur'an'ın tüm alemlere hitap eden bir kitap¹⁸ olmasına aykırı olurdu. Şâtıbî'nin, "iddia edildiği gibi olsaydı, muhataplar, güçleri yetmeyen bir şey ile sorumlu tutulmuş olurdu", çıkarımını da doğru yönde kullanmamaktadır. Çünkü, Kur'an'ın insanları sorumlu tuttuğu şeyler iman, ibadet ve ahlak gibi belli hususlardır. İlmi/bilimsel hususlar bu kapsamda değerlendirilemez. Kur'an, muhataplarının tamamını, kendisini her yönüyle anlamakla da sorumlu tutmamıştır. Zaten öyle olsaydı tefsirine ne gerek kalır ve icazının ne anlamı olurdu.

Kur'an lafızlarının manalarının, belli bir dönemde yaşamış insanların sahip olduğu bilgi ve kültür kadar olduğunu söylemek, "mana"nın tabiatına da aykırıdır. Çünkü "mana" statik bir şey değildir. Dolayısıyla belli bir döneme hapsedilemez. "Mana" veya "anlam" denen şey, aslında bir çeşit kodlamalardır ve bu kodlar her geçen zaman biraz daha çözümler ve ortaya çıkarlar. Kur'an da öyle bir anlam örgüsüne sahiptir ki, her çağın özelliklerine, seviyesine, kapasitesine göre hitapta bulunabilmektedir. Ya da her nesil ondan kendi seviyesine/kapasitesine göre anlamlar çıkarabilmektedir. Onun bu özellikleri, hem icazı hem de evrenselliğinden kaynaklanmaktadır. Mesela, ilk dönem muhatapları, göklerin direksiz yaratılması ve yükselmesi¹⁹ ayetlerini, basit bir çadırlarını bile direksiz ayakta tutamamalarıyla karşılaştırarak anlamaktaydılar. Fakat gelişen bilim ve teknoloji sayesinde, gökyüzünün, uzayın görüntülenmesi sayesinde söz konusu ayetlerden daha fazlası anlaşılacaktır. Her iki halde de ayetlerin, Allah'ın gücünü, kudretini ve hakimiyetini vurgulama gayesi hasıl olmaktadır. Lafızların anlamları da değişmemekte, gelişen şartlar ile aynı lafızların ihtiva ettiği anlamlar genişlemektedir. Bu da Kur'an'a mahsus bir özelliktir.

¹⁸ Kalem, 68/52: "Oysa o, bütün alemlere gönderilmiş olan bir uyarıcıdan başka bir şey değildir." Ayrıca bkz. Sâ'd, 38/87-88; Furkân, 25/1; Enbiyâ, 21/107.

¹⁹ Ra'd, 13/2; Lokman, 31/10.

Çağdaş müfessirlerden İbn Âşûr, Şâtıbî'nin bu yaklaşımını şöyle tenkit eder: “Kur'an Araplar'ın ümmiliğini onaylamak için değil, onların seviyelerini yükseltmek için gelmiş sonsuz bir mucizedir. Şâtıbî'nin bu görüşü, Kur'an'ın Arapları buldukları seviyede bırakıp daha ileri seviyelere taşımak istemediği anlamına gelir. Oysa Kur'an'ın hitabı umumdur, bütün çağlardır. Selef de Kur'an'ın manalarının bitmeyeceğini söylemiştir. Şâtıbî'nin dediği gibi olsaydı, onun esrarının bitmiş olması gerekirdi. Kur'an'da her zamanın ilmi gelişmelerinin kazandırdığı anlayışlara uygun bilgilerin bulunması tabiidir. Her devrin ve her toplumun insanları ondan nasibini almalıdır. Engin ve derin manaları ifade etmesi ve günü gelince bunların daha iyi anlaşılması, onun bir başka mucizevî yönüne işaret eder.”²⁰

Şâtıbî'nin bu tezi, Kur'an'ın doğru anlaşılması için öncelikle vahiy döneminin tarihsel şartlarını göz önünde bulundurmak gerektiğini söyleyen tarihselci görüş ile örtüşmektedir.²¹ Ancak Şâtıbî, tarihselci yaklaşım gibi vahiy döneminin şartlarından kalkarak, günümüz şartlarında uygulanmak istenen hükme doğru hareket edilmesi gerektiğini söylemez. Çünkü ona göre Kur'an, nüzül döneminde nasıl anlaşılıyorsa, daha sonra da öyle anlaşılmalıdır. Bunun dışına çıkmak doğru değildir, sapmadır.

Şâtıbî'nin Kur'an görüşünde geçen cüz'î ve küllî hüküm ayırımına göre bilimsel veriler, küllî hükümlerin anlaşılmasını sağlayan cüz'iyattan kabul edilebilir. Bu durum müellifin geliştirdiği sisteme aykırı da olmaz. Bütün bunlara rağmen Şâtıbî'nin ilmi tefsire karşı çıkmasının arka planında, Endülüs'te ondan önce başlayan ve uzun yıllar devam eden fıkıh-tasavvuf rekabetinin önemli bir payı olduğunu belirtmek gerekir. Şâtıbî, tasavvufçuların, Endülüs'te uzun yıllar devam eden fıkıhçı hakimiyetini yittikleri bir zamanda yaşamıştır. Tasavvufçuların hakimiyet kurdukları dönemde, Kur'an'ın zahiri ve batını ayırımına dayanan,²² keyfi denebilecek, aşırı işaret ve batınî yorumlamalar had safhaya ulaşmıştı. Aralarında Şâtıbî'nin de bulunduğu fıkıhçılar ise bu yaklaşımları şiddetle tenkit etmekteydi. Kaybedilen iktidarı geri alma amacını da taşıyan bu tenkitler, çok sert ve aşırı

²⁰ Tâhir b. Âşûr, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, I, 44-45.

²¹ Mustafa Öztürk, “Şâtıbî'nin Kur'an'ın Anlaşılmasına Yönelik Öncelikleri Üzerine Bir Çözümleme Denemesi”, *İslamiyat*, cilt, 3, sayı, 1, yıl 2000, s. 85.

²² Zahir batın ayırımı hakkında deliller ve yaklaşımlar için bkz. *Muvâfakât*, III, 382-384. Trc., III, 368-370.

olabilmekteydi. Mesela, fıkıhçılar bu dönemde, Gazâlî'nin *İhyâ*'sının yakılmasına karar vermişlerdir.²³ Şâtıbî de Kur'an'ı kendi bildiğince yorumlayan bir sûfî'nin idam edilmesine hükmetmiştir.²⁴ İşte bu ortamın, Şâtıbî'nin incelediğimiz konudaki düşüncelerinin oluşmasında önemli bir payı vardır.²⁵ Böylece batınî tefsirin eleştirisine ilmi tefsir de dahil edilmiştir. Fakat Şâtıbî'nin tenkitleri, sadece batınî tefsirle ilgili olsaydı, doğru ve yerinde bir yaklaşım olduğu söylenebilirdi. Zira işarî ekol temsilcilerinin bir kısmı, manada zahir-batın ayırımıyla, iç dünyalarından gelen yorumları Kur'an'a yüklemişlerdir. Dolayısıyla Şâtıbî'nin yaklaşımı da, bu "sudûr"dan gelen aşırı yorumlara karşı, sağlam ve tutarlı bir ölçü oluşturmuş olurdu.

Bu arada Kur'an'ın dil ve üslup yönünden sahip olduğu icazı üzerinde de durmak gerekir. Kur'an hem avama hem de havassa, hem geçmişe hem de geleceğe hitap ettiğinden, onun dili tek boyutlu değildir. Kur'an'ın kıyamete kadar baki ve sabit olan lafızları, her asra hitap edecek özelliklere sahip olduklarından ilmi hakikatleri de ihtiva eder. İlmi hakikatler, onun icazının bir parçasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla ilk muhatapların bilgi seviyesini esas alarak, "Kur'an'da ilmi tefsire yer yoktur" demek, onu bir dönemin beşerî şartlarıyla sınırlandırmak olur ki, bu çok yanlıştır. Onun ilahî bir kitap olmasına aykırıdır. Ayrıca bu yaklaşım Kur'an'ın bir bilgi kaynağı olması özelliğiyle de uyuşmamaktadır. Zira Kur'an, tarihi ve tabiat ilimlerini bilgi kaynakları olarak göstermektedir.²⁶

Nitekim Draz, haklı olarak, "Burada müellife şöyle bir soru sorabiliriz? Acaba Kur'an'ın içerdiği ve cennet nimetlerinin, cehennem azabının nitelikleri Araplarca dünyada iken bilinen şeylerden miydi? Keza isra, mirac gibi olaylar onların alışkın oldukları hususlardan mıydı? Evet, meselenin aslını kabul ediyoruz: Allah'ın kitabını anlamak için, teşri ve doğru yola ulaşmak için hiç de ihtiyaç duyulmayan tabiat ilimlerinin öğrenilmesi külfetini getirmek ve böyle bir yükümlülük çıkarmak doğru değildir. Ancak, Kur'an'ı kesin bir şekilde Arapların bilgi ve alışageldikleri hususlar

²³ Mesud, *İslam Hukuk Teorisi*, s. 69.

²⁴ Mesud, *İslam Hukuk Teorisi*, s. 115.

²⁵ Şâtıbî'nin "Kitap" (Kur'an) görüşünü açıkladığı bölümde, zahir batın ayırımı üzerinde genişçe durması ve bir çok batını tefsir örneği zikrederek bunları tenkit etmesi de buna işaret etmektedir. Bkz. *Muvâfakât*, III, 382-406. Trc. III, 368-392.

²⁶ Muhammed İkbâl, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Çev. Ahmet Asrar), Birleşik Yay., İst., ts., s. 135, 175.

içerisine hapsetmek çabasına gelince; buna hem imkan yoktur, hem de böyle bir ihtiyaç bulunmamaktadır” demektedir.²⁷

Draz, Şâtıbî'ye yönelttiği eleştirilerine şöyle devam eder: “Bu durumda müellifin görüşüne göre, Nahl Sûresinde bulunan süt ve balın oluşumu²⁸ ve bunların yaratılışı sırasındaki Rabbimizin ortaya koyduğu hikmetler ile ilgili ayetleri anlamak için arının ve süt veren hayvanların bünye ve yaşantılarını konu edinen ilimlerden yararlanmamız caiz değildir. Halbuki pek çok ayetin sonunda, “*Bunda düşünen yahut akleden kavimler için ayetler vardır*” şeklinde belirtilen ibret alma ve dikkat çekilen hususlardan kendisine pay çıkarma amacının gerçekleşebilmesi için, balın ve sütün nasıl meydana geldiğinin bilinmesi gerekir. Aksi takdirde amaca tam olarak ulaşmak zordur. Bu ise arının ve süt veren canlının hayatını konu edinen ilimle mümkündür. Aynı şekilde balın kimyasal analizinin yapılması ve hangi türden hastalıklara nasıl şifa olduğunun bilinmesinin, “*Onda insanlar için şifa vardır*”²⁹ ayetinin daha iyi anlaşılabilmesine önemli katkıları olmaktadır. Allah'ın kitabı –sadece Araplar için değil- bütün insanlar için vazedilmiştir ve herkes ondan kendi kabiliyet ve ihtiyacı ölçüsünde bir şeyler alır. Aksi takdirde bütün Arapların kitabı anlama konusunda eşit olmaları gerekirdi. Halbuki durum hiç de öyle değildir.”³⁰ Kısaca Şâtıbî'nin bu görüşü, yıldızları yaratan Allah'tır deyip, buna inanmak, fakat niye yaratıldılar, ne işe yararlar, Kur'an'da yıldızlardan bahsedilmesinin sebepleri nelerdir, diye sormayı meşru görmemektedir.

Musa Carullah da, *el-Muvâfakât*'a yazdığı takdimde, Kur'an'ın hem ilmi hem de hayatiyet arzeden yönlerini ele alan hemen hiçbir tefsirin olmadığını belirttiikten sonra, “Bu iddiamı ispat için tabiat aleminden bahseden, fakat henüz esrarı çözülememiş yüzlerce ayeti şahit gösterebilirim. Tabiat-tan bahseden ayetleri bırakın, fikhî hükümlere dair ayetlerin büyük çoğunluğu da tefsirlerin hiç birinde layıkıyla çözülememiştir” demektedir.³¹ Büyük mütefekkir Muhammed İkbâl de “*Onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz*”³² ayetiyle ilgili olarak,

²⁷ Şâtıbî, II, 79-80. Trc., II, 77-78.

²⁸ Nahl, 16/66, 69.

²⁹ Nahl, 16/69.

³⁰ Şâtıbî, II, 81. Trc., II, 79.

³¹ Bkz. Tercüme, “Mukadime”, I, 17.

³² Fussilet, 41/53.

Kur'an'ın hem enfüsü hem de afakı bilgi kaynakları olarak tarif ettiğini, Allah'ın işaretlerinin hem iç hem de dış tecrübeler ile görülebileceğini, insanın her iki tecrübeden yararlanıp yeterince bilgi sahibi olması gerektiğini söyler.³³

Şâtıbî'nin tezine göre Kur'an tefsirinde, nüzul döneminde mevcut olmayan, sonradan gelişen sosyal bilimlerden de faydalanmamak gerekir. Oysa sosyoloji, psikoloji ve eğitim bilimlerinin, Kur'an'ı anlama çabalarına katkısını inkar etmek mümkün değildir. Bu ilim dallarından Şâtıbî'nin tezini destekleyen Muhammed Hüseyin ez-Zehebî³⁴ ve Düccane Cündioğlu³⁵ da yararlanmaktadırlar.

Kur'an'ın, varlıkla ilgili ayetlerinin, aslında tevhidin delilleri olduğunu kabul etmek gerekir. Bundan dolayı nihai gayesi tevhid olan bu ayetleri, ümmilerin sahip olduğu ilimler ile değil de, sonradan elde edilen yeni bilgilerle anlamaya çalışmak, asıl gayenin gerçekleşmesine yardımcı olacaktır. Kara, deniz, uzay vs. ile ilgili asırlar sonra ortaya çıkan pek çok hakikat, Kur'an'ın ilmi icazını da ortaya koymaktadır. Kur'an, nasıl ki, edebiyatın zirvede olduğu dönemde edebi icazıyla zamanın muhataplarını aciz bırakmışsa, bugün de bilim ve teknoloji çağının insanlarına ilmi icazını göstermektedir.

Mesela, birçok ayette, “*Sizi topraktan yarattık*” buyrulmuştur. Bilindiği gibi insanoğlu, anne ve babasının bitki ve hayvanlardan aldığı gıdaların özünden oluşan sperma ve yumurtacıkla hayata başlar.³⁶ Fakat toprakta bulunan karbon, hidrojen, oksijen, fosfor, azot, kalsiyum, potasyum, sodyum gibi elementlerin, insanın yapısında da aynen bulunduğu tespit edilmesi, topraktan yaratılmanın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.³⁷ Vahyin ilk muhatapları, insanın yaratılış safhalarından bahseden ayetlerden kendi dönemlerinin bilgilerine göre birşeyler anlıyordu. Fakat günümüzün tıp ilmi sayesinde, bu ayetler daha iyi anlaşılmalıdır. Bu fark

³³ İkbâl, s. 174.

³⁴ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirün*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts., II, 491-494.

³⁵ Cündioğlu, a.g.m., s. 152-172.

³⁶ Hüseyin Aydın *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, DİB. Yay., Ankara 1991, s. 57-121.

³⁷ Abdürrezzak Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, (çev. Akif Nuri), Hikmet Yay., İst. ts., I, 185 vd.

sonucu değiştirmemektedir. Kur'an'ın bu ayetlerdeki esas maksadı olan Allah'ın güç ve kudretinin anlaşılması da her iki durumda da gerçekleşmektedir ki, önemli olan da budur.

Kur'an ile ilişkilendirilen ilmi veriler, ilahi hikmetlere dikkat çekmekte, onun sırlarını göstermekte ve anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bunun yanında, Kur'an'ın bilimsel çalışmaları teşvik ettiği inkar edilemez bir gerçektir. Fakat ilmi verilerin, ilgili ayetlerin tefsirinde ne kadar veya ne biçimde kullanılabileceği önemli bir husustur. İlk olarak, ayetleri sadece ilmi verilerle tefsir etmek ile ayetlerin tefsirinde ilmi verilerden yararlanmayı birbirinden ayırmak gerekir. Bilimsel izahlar, lafızların ilk anlamı olarak kullanılmalıdır. İlmi veriler, ayetlerin tefsirinin doğal sınırını aştığı ve anlam genişlemesine yol açtıkları için, tefsire yardımcı bilgiler olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla bu izahların yapıldığı bölümlerde, ağırlıklı olarak asıl maksada (Allah'ın kudreti, rahmeti, hidayeti gibi) vurgu yapılmalı ve ana gaye bilimsel açıklamalara feda edilmemelidir. Kur'an, biyoloji, astronomi, fizik vs. kitabı değildir. Dolayısıyla tefsiri de böyle olmalıdır. Onun tefsiri bilimsel izahlara indirgenmemelidir.

Bu konuda usul açısından üç önemli nokta önem arz etmektedir. Birincisi, ilgili ayetleri bilimsel verilerle açıklamanın hareket yönüyle ilgilidir. Örneğin el-İskenderânî, sırf Kur'an'da taş kömürünün bulunduğunu ispatlamak için³⁸ *Keşfu'l-esrâri'n-nûrâniyyeti'l-Kur'aniyye* adlı eserini yazmıştır. Kur'an'a bu örnekte görüldüğü gibi yaklaşılmak doğru değildir. Çünkü bilimsel çalışmalar kendi ortamlarında ve mecralarında yapılmalı, bilimin verilerini Kur'an'la veya Kur'an'ı bilimsel verilerle temellendirme gayreti içinde olunmamalıdır. Aynı şekilde yeni icad ve buluşların menşeinin Kur'an'dan gösterilmeye çalışılması da sağlıklı bir yaklaşım değildir. İkincisi, ayetlerin tefsirinde Kur'an ile ilişkisi kurulan bilimsel sonuçların bir inanç haline getirilmemelidir. Çünkü ilmi veriler yanlış olabilir ya da zamanla değişebilir. Fakat inançla ilgili hususlarda değişiklik olmaz. Eğer din, böyle beşerî malumatlar üzerine oturtulursa, bu, kum yığınları üzerine köşk kurmak gibi olur.³⁹ Üçüncüsü, Muhammed Abduh'un, Fîl Sûresindeki

³⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara, 2005, s. 748.

³⁹ Ali el-Hasenî en-Nedvî, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, (trc. Mehmet Süslü), Kitabevi Yay., İst., 1999, s. 210.

“Ebâbîl” kelimesini, mikroplar ile izah etmesinde⁴⁰ görüldüğü gibi yeni gelişmelerin tesirinde kalınmasıdır. Bu örnekte görüldüğü gibi bazı ayet ya da kavramların yorumlarında, özellikle sanayi devrimi sonrası modern gelişmelerine kayıtsız bir hayranlıkla yaklaşılması, önemli yanlışlıklar yapmaya sebep olmaktadır. Modern Batıya karşı duyulan hayranlık bunun en önemli sebebidir. Onun için Kur’an’ın asıl gayesinin hidayet ve irşad olduğu unutulmamalı ve yeni buluşları onunla ilişkilendirme gayretine girilmemelidir.

Sonuç

Sonuç olarak, Kur’an’ı, bütün beşer bilgisini içinde toplayan bir ansiklopedi olarak tasavvur etmek, doğru bir düşünce değildir.⁴¹ Fakat, onun yorumlanmasında bilimsel verilerden faydalanmaya karşı olmak da yanlıştır. İfrat ve tefrite kaçmadan, ikisi arasında dengeli bir yol tutulmalıdır. Ayrıca Kur’an’da ilmi verilere işaretlerin olması, tevhid ve kulluk amacına hizmet etmektedir. Bu minvalde ayetleri tefsir ederken, geçici nazariyelerden değil, kesinleşmiş ilmi verilerden yararlanılmalıdır. Fakat bu hususta da azami dikkat gösterilmeli, en azından kullanılan argümanların kullanıldıkları zamanın verileri oldukları, zamanla daha da gelişebilecekleri ya da değişebilecekleri belirtilmelidir.

⁴⁰ Muhammed Abduh, *Tefsiri cüzi amme*, s. 119-120’den nakleden Zehebi, a.g.e., II, 568-569; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Dağıtım, İst., ts., IX, 469. Elmalılı, Abduh’un bu yorumunu tenkit etmektedir.

⁴¹ Rogery Garaudy, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, (trc. Cemal Aydın), Pınar Yay., İst., 2000., s. 10, 105.